

Znaki *ante cocturam* na keramiki iz Navporta

Tina Berden

Izvleček

Navport velja za eno najstarejših rimskih naselbin na območju današnje Slovenije in ključno najdišče za razumevanje procesov romanizacije na območju jugovzhodnih Alp. Pretekle arheološke raziskave nekdanjega *vicusa* so pokazale bogato zbirko drobnih najdb, ki naselbino po eni strani prikazujejo kot kraj dotoka uvoženih, predvsem italških izdelkov, po drugi strani pa kot lokalno obrtno središče.

Na manjšem delu grobe kuhinjske keramike iz naselbine se pojavljajo znaki, ki so bili na zunanost posod vrezani pred žganjem (*ante cocturam*). Prisotni so na tehnološko in oblikovno zelo uniformnem posodju, tj. predvsem na lečastih trinožnikih in pokrovih z razcepljenim robom.

Primerjalne analize so pokazale, da gre za psevdoabecedne znake, ki jih interpretiram kot oznake posameznih lončarjev oziroma lončarskih delavnic. Na osnovi razširjenosti, ujemanja receptur lončarskih mas, oblik posod in lončarskih znakov sklepam, da je bil vsaj del navportskih posod z znaki *ante cocturam* uvožen iz noriških lončarskih delavnic.

Ključne besede: arheologija, rimska doba, naselbina, Navport, keramika

Abstract

Nauportus is considered one of the earliest Roman settlements in present-day Slovenia and is a key site for understanding the Romanisation processes in the south-eastern Alps. Earlier archaeological investigations of the Roman *vicus* have yielded a rich collection of small finds which show that the settlement was both a place of influx of imported, mainly Italic products and a local craft centre.

A small proportion of the coarse kitchen ware from the settlement bears marks that were incised on the outside of the vessels before firing (*ante cocturam*). They are found on vessels that are technologically and formally very uniform, i.e. mainly on tripod vessels and lids with split rims.

Comparative analyses have shown that these are pseudo-alphabetic signs, which are interpreted here as markings of individual potters or pottery workshops. The distribution, the similarity of the fabrics, the vessel forms and pottery marks indicate that at least some of the pottery with *ante cocturam* marks came to *Nauportus* from pottery workshops in the province of *Noricum*.

Keywords: archaeology, roman age, settlement, *Nauportus*, pottery

Znaki *ante cocturam* na keramiki iz Navporta

Navport (sodobna Vrhnika) se je razvil na stičišču dveh najpomembnejših trgovskih poti na območju jugovzhodnih Alp, t. i. argonavtske poti, ki je iz severne Italije skozi iliro–italska vrata (Okra, Hrušica) vodila do Ljubljanske kotline in nato po rekah Ljubljanici, Savi in Donavi vse do Črnega morja, ter t. i. jantarjeve poti, ki je območje severnega Jadrana povezovala z Baltikom.¹

Pisni viri poročajo, da so to območje (verjetno v sredini 2. stoletja pr. Kr.) nadzorovali keltski Tavriski. Tu je bila prekladalna postaja za trgovsko blago, ki je z vozovi prispelo iz Akvileje in so ga pretovorili na ladje, s katerimi je po Ljubljani in Savi nadaljevalo pot proti vzhodu vsaj do Segestike (sodobni Sisak).²

Bogastvo, ki ga je prinašalo trgovsko blago, in ugoden strateški položaj, ki je omogočal nadzor nad najlažjimi vzhodnimi prehodi na Apeninski polotok, sta kmalu pritegnila pozornost rimske države. Rimljani so konec 2. ali v začetku 1. stoletja pr. Kr. na ravnini ob levem bregu Ljubljanice (na območju Stare pošte) ustanovili trgovsko naselbino Navport. Epigrafski spomeniki dokazujejo, da je Navport v sredini 1. stoletja pr. Kr. imel status vasi (*vicus*). Vodili so ga pari vaških načelnikov (*magistri vici*), ki so bili osvobodenci akvilejskih trgovskih družin. V avgustejskem obdobju ali nekoliko prej so Rimljani na ravnini na desnem bregu Ljubljanice (na območju Dolgih njiv) zgradili utrjen skladiščni kompleks s pristaniščem, ki je služil kot prekladalna postaja za trgovsko blago na poti med severno Italijo in Panonsko nižino ter Podonavjem, hkrati pa je bil verjetno povezan tudi z vojaško logistiko med osvajanjem in vzpostavitvijo oblasti na območju kasnejše province Panonije. Kompleks je bil po avgustejskem obdobju opuščen. Najpozneje v srednjeavgustejskem obdobju je na levem bregu Ljubljanice (na območju Brega) nastalo novo naselbinsko jedro. Med srednjeavgustejskim (morda že zgodnjeavgustejskim) obdobjem in začetkom druge polovice 1. stoletja po Kr. so tu stale lesene stavbe, med katerimi so izkopali nepravilno mrežo drenažnih jarkov. V istem času je prišlo do sprememb, ki so močno vplivale na

1 Šašel Kos, Marjeta, »Nauportus: antični literarni in epigrafski viri,« v: *Nauportus (Vrhnika)*, ur. Jana Horvat (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990), 17.

2 Strabo 7, 5, 2; prevod in komentar Šašel Kos, »Nauportus«, 18–19.

nadaljnji razvoj naselbine. 18 kilometrov severovzhodneje je bila ustanovljena *Colonia Iulia Emona*, ki je postala glavno regionalno središče. Zgrajena je bila *via publica* Akvileja–Emona, najdbe iz Ljubljane pa kažejo na upad rečnega prometa. Navport je tako izgubil monopolni položaj najpomembnejše trgovske postaje na poti iz Italije in se postopoma preoblikoval v majhno naselje ob glavni cesti. V drugi polovici 1. stoletja po Kr. so lesene stavbe z Brega nadomestile zidane stavbe, približno en kilometer proti jugozahodu pa se je na območju Gradišča razvilo novo, ločeno naselbinsko jedro. Navport se je znova uveljavil v pozni rimski dobi, in sicer kot strateška točka na območju jugovzhodnoalpskega obrambnega sistema *Clavstra Alpium Iuliarum*. O propadu naselbine je znanega zelo malo. Najdbe iz premešanih plasti z različnih lokacij kažejo, da so naselbino verjetno opustili v sredini 5. stoletja po Kr., tj. hkrati z večino drugih jugovzhodnoalpskih nižinskih naselbin.³

Skoraj 150-letna tradicija arheoloških raziskav Navporta⁴ je ponudila številne drobne najdbe, med katerimi prevladujejo ostanki keramičnih posod. Ti nudijo vpogled v življenje naselbine med pozno prazgodovino in pozno rimsko dobo ter njeno vpetost v lokalno in regionalno gospodarstvo.

Znaki *ante cocturam* na posodah iz Navporta

Na posameznih posodah iz grobe kuhinjske keramike z najdišča Kočevarjev vrt na Vrhniki⁵ se pojavljajo oznake, ki so bile na zunanjo površino posod z

3 Zadnja večja pregleda: Horvat, Jana, »Nauportus – Vrhnika,« v: *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru*, ur. Jana Horvat, Irena Lazar in Andrej Gaspari (Založba ZRC, 2020); Žerjal, Tina, »Nauportus/Vrhnika,« v: *Roman urban landscape: towns and minor settlements from Aquileia to the Danube*, ur. Jana Horvat, Stefan Groh, Karl Strobel in Mateja Belak (Založba ZRC, 2024).

4 Za zgodovino raziskav glej: Horvat, Jana, *Nauportus (Vrhnika)* (Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990), 37–38; Horvat, »Nauportus–Vrhnika«, 94; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«.

5 Delne objave najdišča: Horvat, Jana, »Skupek keramike iz prve polovice 1. stoletja iz Navporta,« v: *Emona med Akvilejo in Panonijo*, ur. Irena Lazar in Bernarda Županek (Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, 2012); Berden, Tina, Katarina Čufar in Jana Horvat, »Selected early imperial contexts from Nauportus: Breg area,« v: *Chronologie*

nohtom ali koničastim predmetom (npr. lesena palčka, stilus) vrezane pred žganjem (tj. *ante cocturam*) in se po tem razlikujejo od t. i. grafitov, oznak, ki so bile vpraskane na površino že žganih posod (tj. *post cocturam*).

Gre za redukcijsko žgano keramiko s sivkasto rjavo, sivo ali črno površino in prelomom, z zmernimi do obilnimi primesmi zdrobljenega apnenca ter redkimi primesmi organskih snovi in železovih oksidov⁶ (slika 1).

Slika 1: Navport, Kočevarjev vrt; lončarska masa, iz katere so bile izdelane posode z znaki *ante cocturam*.

und vergleichende Chronologien zum Ausgang der Römischen Republik und zur Frühen Kaiserzeit. Tagungsband des internationalen Kolloquiums anlässlich 70 Jahre Archäologische Ausgrabungen auf dem Magdalensberg: zugleich Festgabe für Eleni Schindler Kaudelka, ur. Heimo Dolenz in Karl Strobel (Landesmuseum für Kärnten, 2019); Čufar, Katarina, Jana Horvat, Tjaša Tolar, Tina Berden in Maks Merela, »Raziskovalni potencial lesa sodov iz rimskih vodnjakov«, *Les* 68, št. 1 (2019), DOI: 10.26614/les-wood.2019.v68n01a05; Berden, Tina in Adrijan Košir, »SEM–EDS Elemental analysis of the pigments from Nauportus,« v: *Adriatlas 4. Produzioni artigianali in area adriatica: manufatti, ateliers e attori (III sec. a. C. – V sec. d. C.)*, ur. Daniela Rigato, Manuela Mongardi in Matthia Vitelli Casella (Ausonius, UN@, 2021), DOI: 10.46608/primoluna8.9782356134073.8; Berden, Tina, »Navport (Vrhnika) – arheološko najdišče Kočevarjev vrt« (Doktorska disertacija, Podiplomska šola ZRC SAZU, 2022); Berden, Tina, »Rimski Navport, lokalno obrtno središče,« *Keria: studia Latina et Graeca* 26, št. 1 (2024), DOI: 10.4312/keria.26.1.41–61.

⁶ Berden, »Navport (Vrhnika)«, fabrikat G 1.

Znake srečamo na loncih, trinožnikih in pokrovi.

Edini lonec s tovrstno oznako, ki se nahaja na zgornjem delu zunanje površine ostenja, ima preprosto, kratko izvihano ustje s kaneluro na robu. Vrat je stožčast in okrašen s širokimi vodoravnimi kanelurami (slika 2: 1). Najden je bil v polnilu drenažnega jarka, ki ga časovno umeščamo med tiberijsko obdobje in začetek druge polovice 1. stoletja po Kr.⁷ Podoben lonec je bil najden tudi v avgustejskih plasteh na bližnjih Dolgih njivah.⁸

Trinožniki imajo lečaste recipiente (slika 2: 2–6). Znaki *ante cocturam* se pojavljajo na zunanji površini ostenja (slika 2: 2, 5) ali na eni od nog (slika 2: 3, 4, 6). Najdeni so bili v plasteh, ki jih časovno umeščamo med srednjeavgustejsko obdobje in 2. stoletje po Kr., ter v premešani plasti.⁹ Oblika se pojavlja tudi na drugih osrednjeslovenskih rimskih najdiščih, kjer je časovno umeščena med avgustejsko obdobje in 2., morda še 3. stoletje po Kr.¹⁰

Pokrovi imajo značilni »klasični« razcepljeni rob. Znaki *ante cocturam* se pojavljajo na zunanji površini ostenja (slika 3, 4). Najdeni so bili v plasteh, ki jih časovno umeščamo med srednjeavgustejsko obdobje in začetek 2. stoletja po Kr., ter v premešani plasti.¹¹ Pokrovi z istega najdišča in enake oblike, vendar brez oznak,

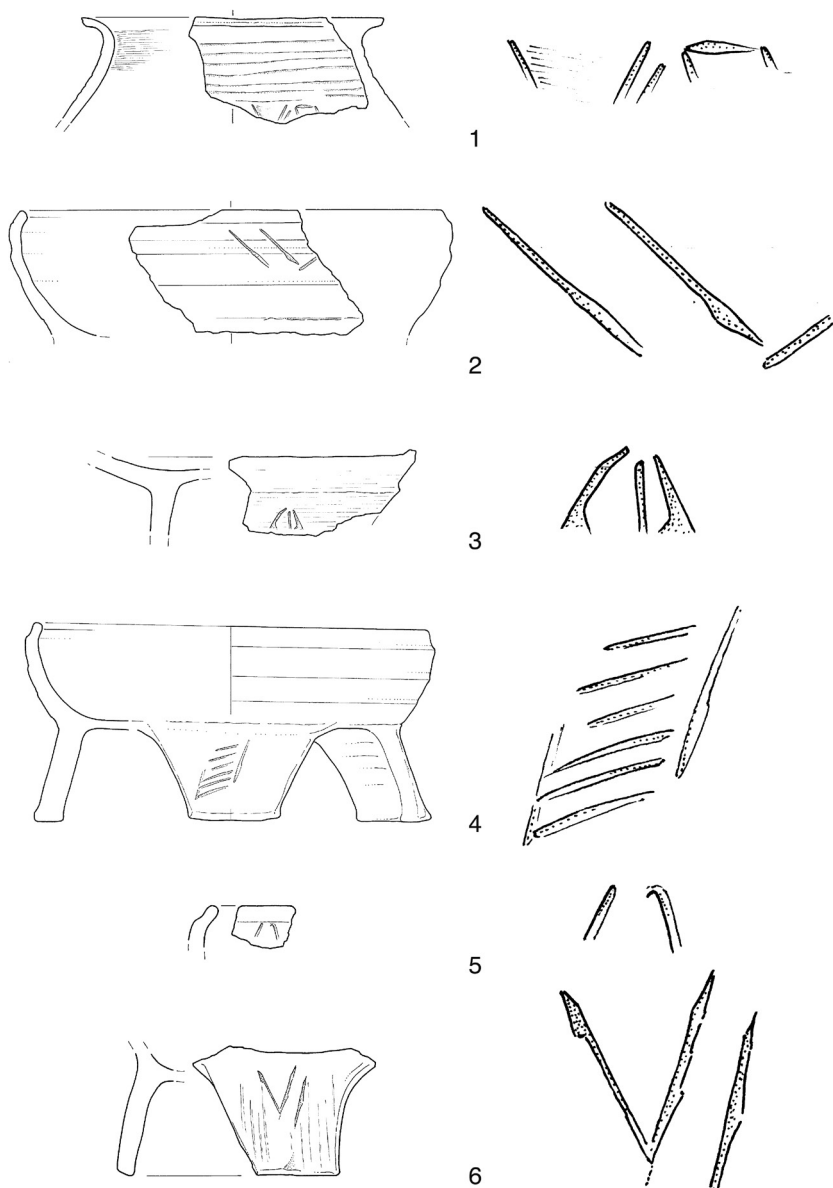
7 SE 218. Berden, »Navport (Vrhnika)«.

8 Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, t. 2: 9.

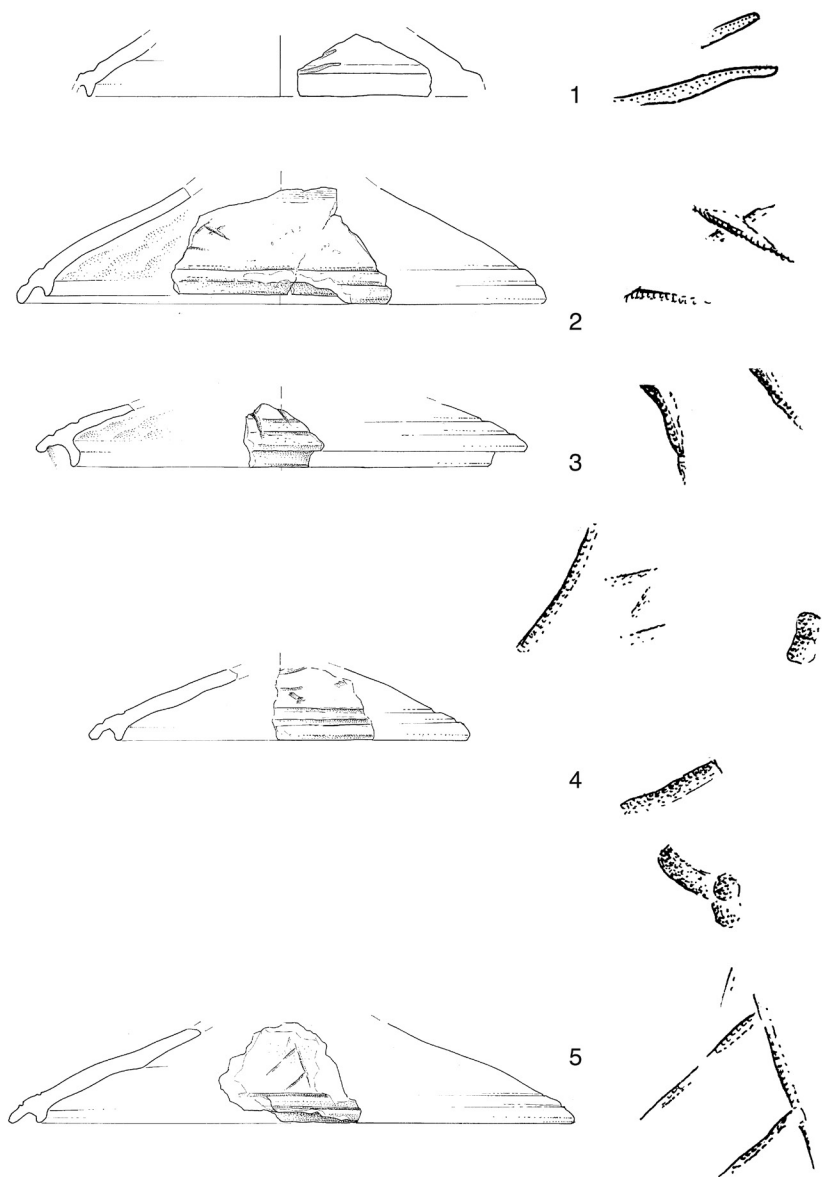
9 SE 9, 309, 483, 1007, 1085. Berden et al., »Selected early imperial contexts«; Čufar et al., »Raziskovalni potencial lesa«; Berden, »Navport (Vrhnika)«.

10 Plesničar-Gec, Ljudmila, *Keramika emonskih nekropol* (Mestni muzej, 1977), 54, t. 7: 19–22; Plesničar-Gec, Ljudmila, *Starokrščanski center v Emoni* (Narodni muzej, 1983), t. 6: 17, 8: 7, 11: 6, 7, 17: 4; Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, t. 8: 4, 16: 5, 25: 13; Vičič, Boris, »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15,« *Arheološki vestnik* 44 (1993), t. 19: 9, 11; Vičič, Boris, »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32,« *Arheološki vestnik* 45 (1994), t. 8: 4, 5, 22: 9, 15, 16; Sagadin, Milan, »Mengeš v antiki,« *Arheološki vestnik* 46 (1995), t. 7: 12; Plesničar-Gec Ljudmila, *Emonski forum*. (Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006), t. 10: 6, 41: 19, 42: 1–5, 47: 4, 5, 51: 21; Žerjal, Tina, »Obrežje Ljubljane na Prulah (Ljubljana) v avgustejskem obdobju,« v: *Emona MM: urbanizacija prostora – nastanek mesta*, ur. Boris Vičič in Bernarda Županek (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017), sl. 5: 1.

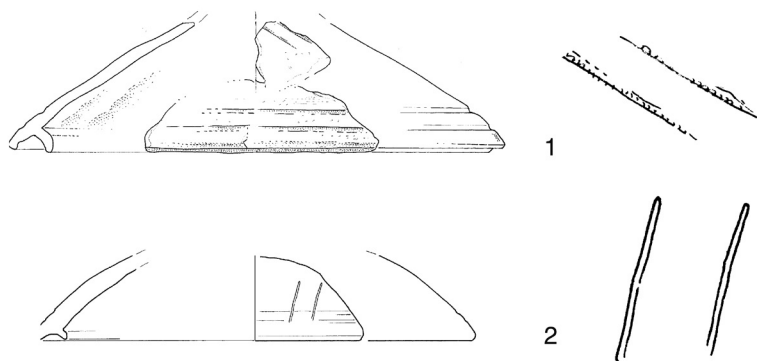
11 SE 9, 11, 1142. Horvat, »Skupek keramike«; Berden, »Navport (Vrhnika)«.

Slika 2: Navport, najdišče Kočevarjev vrt; keramično posodje z znaki ante cocturam, posode v merilu 1 : 4, oznake v merilu 1 : 1

Slika 3: Navport, najdišče Kočevarjev vrt; keramično posodje z znaki ante cocturam, posode v merilu 1 : 4, oznake v merilu 1 : 1

Slika 4: Navport, najdišče Kočevarjev vrt; keramično posodje z znaki *ante cocturam*, posode v merilu 1 : 4, oznake v merilu 1 : 1

so lahko že zgodnjeavgustejski in se pojavljajo do konca 2. stoletja po Kr.¹² Na območju osrednje Slovenije se oblika pojavlja v kontekstih, časovno umeščenih med srednjeavgustejsko obdobje in 2. stoletje po Kr.¹³ Nekateri avtorji pokrove z razcepljenimi robovi funkcionalno povezujejo s trinožniki z lečastim recipientom.¹⁴

Znaki *ante cocturam* na rimski keramiki z drugih najdišč

Zaradi redkosti in nečitljivosti, se s pomenom znakov *ante cocturam* na rimskem keramičnem posodju v slovenskem prostoru še nihče ni poglobljeno ukvarjal.

¹² Berden, »Navport (Vrhnika)«.

¹³ Plesničar-Gec, *Starokrščanski center v Emoni*, t. 11: 8,14; Vičič, »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15«, t. 22: 1,2; Vičič, »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32«, t. 21: 13,14; Plesničar-Gec, *Emonski forum*, t. 42: 6, 43: 3, 5, 6, 8, 11, 15; Žerjal, »Obrežje Ljubljanice na Prulah«, slika 5: 16.

¹⁴ Glej npr. Zabehlicky-Scheffeneegger, Susanne, »Dreifuss-Schüsseln mit Töpfermarken vom Magdalensberg«, *RCRF Acta* 35 (1997).

V bližnji Emoni sem med številnim objavljenim naselbinskim in grobnim gradivom prepoznala zgolj dve posodi s tovrstnimi oznakami. Gre za pokrova z razcepljenim robom, prvi je bil najden na območju foruma,¹⁵ drugi izvira iz enega od grobov.¹⁶ Na obeh pokrovih se pojavita enaka znaka, pri čemer je I. Mikl Curk znak na pokrovu s foruma interpretirala kot črko noriške pisave.¹⁷ Po količini grobe kuhinjske keramike s tovrstnimi oznakami močno izstopa Celeja.¹⁸ najdeni so bili v premešanih plasteh iz Romule,¹⁹ S. Zabehlicky-Scheffenegger in kasneje J. Zeidler navajata še nadaljnje neobjavljene emonske,²⁰ celejske²¹ in verdunske primerke²² (slika 5).

15 Plesničar-Gec, *Emonski forum*, t. 42: 6.

16 Petru, Sonja. *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960)* (Narodni muzej, 1972), t. LXXVII: 21.

17 Mikl Curk, Iva, »Sigillata, namizno in kuhinjsko posodje,« v: *Emonski forum*, ur. Ljudmila Plesničar-Gec (Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006), 91. Pri tem se je verjetno naslonila na objave R. Eggerja v zvezi s t. i. noriško pisavo, katere obstoj je bil v novejšem času zavržen (glej Stifter, David, »Vernacular Celtic Writing Traditions in the East–Alpine Region in the Iron–Age Period?,« v: *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie. Tagungsbeiträge der 3. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie*, ur. Raimund Karl in Jutta Leskovar (Herausgegeben vom Oberösterreichischen Landesmuseum, 2009), 363–367).

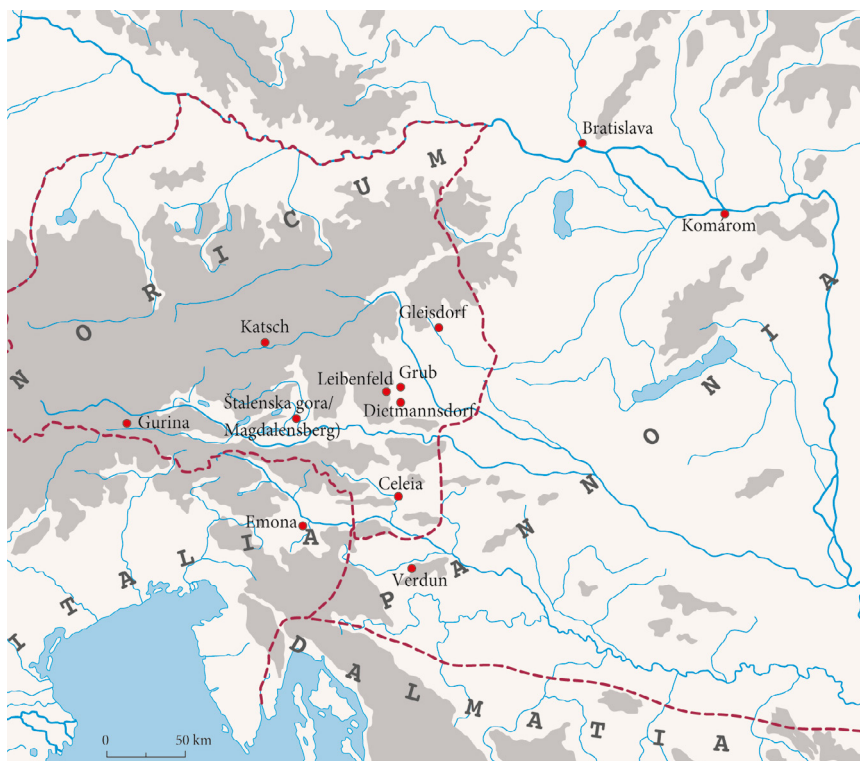
18 Bausovac, Maja. *Vivas felix: Celeia: arheološko najdišče Osrednja knjižnica Celje* (Pokrajinski muzej, 2014), t. 16: 10, 11, 17: 13; Krajšek, Jure. »Keramika rimske Celeje.« (Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2015), 120, 134, t. 7: 33, 36, 37, 20: 106; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa* (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2023), več kot sto različnih posod z *ante cocturam* znaki.

19 Tomaž, Alenka, Irena Lazar in Eleni Schindler Kaudelka. *Ribnica pri Brežicah. Romula, območje Petričev grič* (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2025), 166–168, slika 118.

20 Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, op. 12 navaja posodi z inv. št. M 2384 in Š 501 iz Mestnega muzeja Ljubljana (danes Muzej in galerije mesta Ljubljana). Lečasti trinožnik z inv. št. M 2384 izvira z najdišča Starokrščanski center in je objavljen v Plesničar-Gec, *Starokrščanski center v Emoni*, 110, t. 11: 7 – kataloški opis in risba ne kažeta prisotnosti znakov *ante cocturam* na posodi. Posoda z inv. št. Š 501 izvira z najdišča Šumi in je neobjavljena (za informacije o obeh predmetih se zahvaljujem kustosinji Bernardi Županek). Tudi Zeidler, Jürgen, »A Celtic script in the eastern La Tène culture?,« *Etudes Celtiques* 35 (2003), fig. 1: 96.

21 Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, op. 13; Zeidler, »A Celtic script«, fig. 1: 93.

22 Zabehlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, op. 14; Zeidler, »A Celtic script«, fig. 1: 97.

Slika 5: Vzhodnoalpska in podonavska rimska najdišča z objavljenim posodjem, ki nosi znake ante cocturam (dopolnjeno po Zabehlicky-Scheffenecker, »Dreifuss-Schüssel«, abb. 5)

Takšni znaki na keramičnem posodju so znani tudi z drugih noriških najdišč²³

- 23 Glej npr. Hebert, Bernhard, »Neufunde aus der Steiermark«, *Specimina Nova Dissertationum Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae VII, Pars Prima* (1991), abb. 4–6; Jablonka, Peter, *Die Gurina bei Dellach im Gailtal. Siedlung, Handelsplatz und Heiligtum* (Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2001), taf. 29: 21; Artner, Wolfgang, *Die provinzialrömischen Gräber von Gleisdorf in der Oststeiermark* (Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 1994), taf. 31: Grab 78, 2; Ehrenreich, Sigrid, »Das Gräberfeld von Katsch in der Steiermark. Neuaufnahme der Funde«, *Fundberichte aus Österreich* 32 (1993), taf. 4: 8; Schindler-Kaudelka, Eleni in Susanne Zabehlicky-Scheffenecker, »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg. Ein Anfang.« v: *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet, vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert*, ur. Jaroslav Tejral, Karol Pieta in

in srednjega Podonavja²⁴ (slika 5). Tako kot v Navportu se večinoma pojavljajo na lečastih trinožnikih in pokrovih z razcepljenim robom, posode pa so si zelo podobne tudi v recepturah lončarskih mas.

Razširjenost posod z znaki *ante cocturam* (slika 5), ujemanje oblik, podobne recepture lončarskih mas,²⁵ še posebej pa prisotnost enakih znakov²⁶ kažejo, da bi vsaj del grobe kuhinjske keramike z znaki *ante cocturam* iz Navporta in Emone lahko bil uvožen iz večjih lončarskih centrov na območju južnega Norika, tj. z območja Celeje²⁷ in/ali Dravske doline.²⁸

Ján Rajtár (Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1995), 183, abb. 14: levo; Zabehlický–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«; Schindler–Kaudelka, Eleny, »Céramiques communes du Magdalensberg: un cas exceptionnel dans le Norique,« v: *Les céramiques communes dans leur contexte régional: faciès de consommation et mode d'approvisionnement*, ur. Cécile Batigne Vallet (Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 2012), 202, fig. 14.

- 24 Pieta, Karol, »Romischer Import der Spätlatenezeit in der Slowakei,« *Arheološki vestnik* 47 (1996), abb. 1: 10,13?; Zabehlický–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, op. 15.
- 25 Primerjaj sliko 1 in Schindler–Kaudelka, Zabehlický–Scheffenegger, »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg«, 177; Schindler–Kaudelka, »Céramiques communes du Magdalensberg«, 198; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, 957–958.
- 26 Primerjaj npr. sliko 2: 1 in Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, G 1529; slika 3: 2 in Artner, Die provinzialrömischen Gräber von Gleisdorf, taf. 31: Grab 78, 2; Schindler–Kaudelka, Zabehlický–Scheffenegger, »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg«, Abb. 14: 159; Pieta, »Romischer Import«, abb. 1: 10; Zabehlický–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, Abb. 4: 14; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, G 1191, G 1204, G 1439, G 2312, G 3197, G 3199, G 3209, G 4235, G 6197, G 6265, G 7766; slika 3: 5 in Hebert, »Neufunde aus der Steiermark«, abb. 5; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, G 5584; slika 4: 2 in Zabehlický–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, Abb. 4: 27; Plestenjak, Ana, Andrej Gaspari in Tina Žerjal, *Celje, Mariborska cesta, III. Etapa*, G 1075. Za Emono primerjaj Plesničar–Gec, *Emonski forum*, t. 42: 6; Petru, Sonja. *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960)* (Narodni muzej, 1972), t. LXXVII: 21 in Schindler–Kaudelka, Zabehlický–Scheffenegger, »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg«, Abb. 14: 158; Zabehlický–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, Abb. 4: 19.
- 27 Krajšek, Jure, »Keramika rimske Celeje«.
- 28 O problematiki obstoja lončarskih delavnic na območju južnega Norika: Schindler–Kaudelka, »Céramiques communes du Magdalensberg«, 198; Auer, Martin in Malgorzata

Promet med Navportom in Emono je v prazgodovini potekal po Ljubljani. Po izgradnji glavne ceste (*via publica*) Akvileja–Emona v avgustejskem obdobju, je vodna pot izgubila svoj pomen, velik del prometa se je preusmeril na kopensko pot, ki je potekala po severnem obrobju Ljubljanskega barja.²⁹ Od Emone naprej je promet proti južnemu Noriku potekal po glavni cesti Emona–Celeia.³⁰ V bližini Mengša se je morda preusmeril na t. i. gorenjsko pot, Karavanke prečkal po enem od prelazov (Korensko sedlo, Ljubelj,³¹ Jezerski vrh) in se spustil v Dravsko dolino,³² ali pa je pot nadaljeval proti

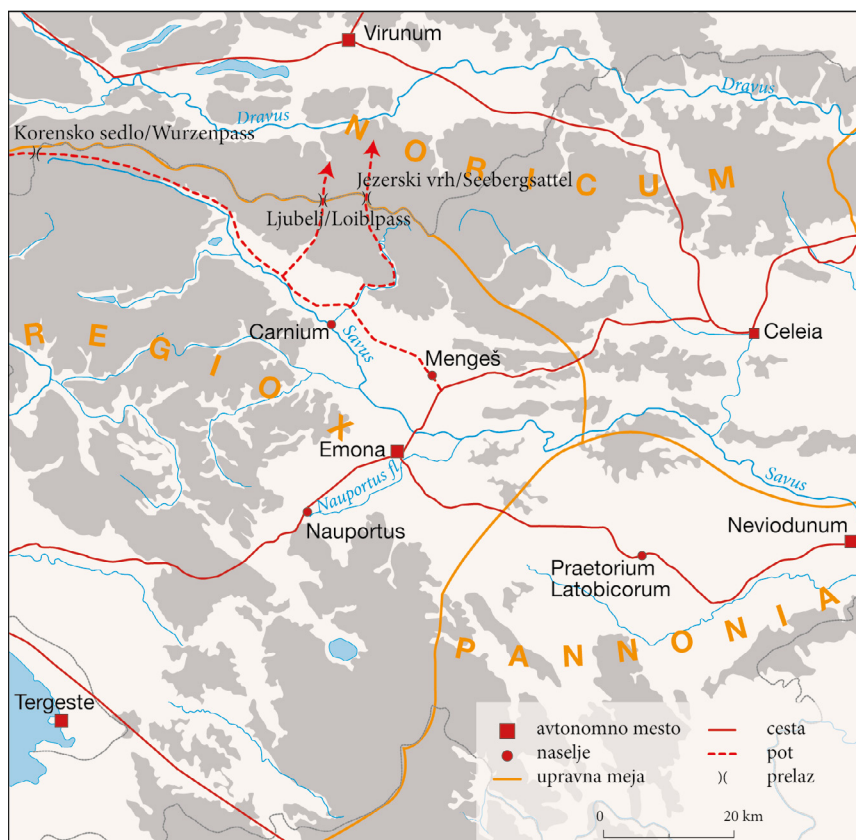
Daszkiewicz. »Archaeological expectations and archaeometric results. Some considerations on imported coarse wares and local pottery production in Aguntum, Austria.« V: Zbornik III. mednarodnog arheološkega kolokvija. Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru, ur. Goranka Lipovac Vrkljan, Bartul Šiljeg, Ivana Ožanić Roguljić in Ana Konestra. Zbornik instituta za arheologiju 12 (Institut za arheologiju, Muzej grada Crikvenice, 2017); Auer, Martin, *Municipium Claudium Aguntum. Keramikregionen als Interaktionsräume. Eine westnorische Perspektive* (Harrassowitz, 2019); Borgers, Barbara, Corina Ionescu, Ágnes Gál, Franz Neubauer, Christoph Von Hagke, Martin Auer, Veronika Szilagy, Zsolt Kasztovszky, Katalin Gméling, Ildikó Harsányi in Lucian Barbu-Tudoran. »Production technology and knowledge transfer of calcite-tempered grey ware bowls from 2nd- to 5th-century CE Noricum (Austria).« *Archaeometry* 65(3) (2022), 480–497. DOI: 10.1111/arcm.12823; Borgers, Barbara, Martin Auer, Simon Wagner in Peter Tropper. »Production and Distribution of Greyware Tripod-bowls in the 1st and 2nd centuries AD Noricum (Austria).« *Open Access Journal of Archaeology & Anthropology* 4(3) (2023): 1–10. DOI: 10.33552/OAJAA.2023.04.000588; Borgers, Barbara in Martin Auer. »Communities of practice in 2nd–5th century AD pottery production: A case study from south-western Noricum, Austria.« *Journal of Roman Pottery Studies* 20 (2024), 77–92. DOI: 10.2307/jj.10782297.14.

29 Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, 39–45; Žerjal, »Nauportus/Vrhnika«, 112–113.

30 Šašel, Jaroslav, »Rimske ceste v Sloveniji (viae publicae)«, v: *Arheološka najdišča Slovenije*, ur. Stane Gabrovec, Stanislav Jesse, Peter Petru, Jaroslav Šašel in Franc Truhlar (Državna založba Slovenije, 1975).

31 Šašel Kos, Marjeta, *Pre-Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic* (Narodni muzej Slovenije, 1999), 21–22; Šašel Kos, Marjeta, »Sacred places and epichoric gods in the southeastern Alpine area – some aspects,« v: *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, ur. Christiane Delplace in Francis Tassaux (Ausonius, Diffusion de Boccard, 2000), 30–31; Visočnik, Julijana, »Rimljani v Trziču in njegovi okolici«. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 68/3 (2020).

32 Horvat, Jana, »Roman sites in the high altitude areas of Slovenia,« v: *Le aree montane come frontiere: spazi d'interazione e connettività. Atti del convegno internazionale, Udine, 10-12 dicembre 2009*, ur. Stefano Magnani, Paola Mior in Leonardo Gregoratti (Aracne, 2013), 142; Horvat, Jana in Milan Sagadin, »Emonska podeželje,« v: *Emona MM: urbanizacija prostora –*

Slika 6: Poskus rekonstrukcije prometnih povezav med severovzhodnim delom Desete italške regije in južnim Norikom

vzhodu ter nekje med Šempetrom in Celejo zavil na cesto, ki je v vrzelih med Karavankami in Pohorjem vodila proti severu in nato zahodu v Dravsko dolino³³ (slika 6).

Glede na odsotnost grobe kuhinjske keramike z *ante cocturam* znaki na objavljenih gorenjskih rimskodobnih najdiščih³⁴ se zdi bolj verjetno, da je tovrstno posodje Emono in Navport doseglo z vzhoda, tj. iz smeri Celeje.

O pomenu znakov *ante cocturam* na keramiki

Razumevanje vrhniških znakov *ante cocturam* močno otežuje njihova slaba ohranjenost. Z izjemo oznak na nogah dveh trinožnikov (slika 2: 4, 6) so namreč vse zgolj delno ohranjene.

Da bi lahko razumeli njihov pomen, moramo najprej ugotoviti, ali gre za številske ali črkovne ali psevdoabecedne znake.

V rimski dobi (tj. med 2. stoletjem pr. Kr. in 6. stoletjem po Kr.) so v tem delu imperija za zapisovanje črk in števk večinoma uporabljali rimsko latinično (*capitalis, cursiva*).³⁵ Na manjšemu številu drobnih arheoloških najdb (čelade, bronasto posodje, pločevinaste ploščice, keramične posode) so se

nastanek mesta, ur. Boris Vičič in Bernarda Županek (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017), 205–207, slika 2.

³³ Šašel, Jaroslav, »Rimske ceste v Sloveniji (viae publicae)«.

³⁴ Sagadin, Milan, »Mengeš v antiki.«; Sagadin, Milan, »Poselitvena slika rimskega podeželja na Gorenjskem,« *Kranjski zbornik* (1995); Sagadin, Milan. »Od Karnija do Kranja: arheološki podatki o razvoju poselitve v antičnem in zgodnj srednjeveškem obdobju« (Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2005).

³⁵ Bischoff, Bernhard, *Latin Palaeography: antiquity and the Middle Ages* (Cambridge University Press, 1997), 54–66; Foerster, Hans in Thomas Frenz. *Abriss der lateinischen Paläographie* (A. Hiersemann, 2004), 101–123.

ohranile tudi pisave staroselskega prebivalstva kot sta npr. venetska³⁶ in t. i. ptujška pisava.³⁷

Znaki VI (slika 2: 1, 6), X (slika 3: 2) in Z (slika 3: 4) se pojavljajo tako v latinici³⁸ kot v venetski abecedi,³⁹ lestvičasti oznaki (slika 2: 4; slika 3: 5) sta še najbolj podobni znakom iz venetske abecede,⁴⁰ znaka v obliki w (slika 2: 3, morda tudi slika 2: 5) in različne variante dvojnih poševnih črt (slika 2: 2; slika 3: 1, 3; slika 4) se ne pojavljajo v nobeni od zgoraj navedenih pisav. Vse to kaže, da ne gre za številske ali črkovne znake, ampak za psevdoabecedo.⁴¹ Izjemo bi lahko predstavljala oznaka na enem od trinožnikov (slika 2: 6), ki bi lahko predstavljala okrajšavo napisa VI ali pa gre za zapis rimskega števila šest (VI).

V zvezi s pomenom tovrstnih oznak na rimski keramiki se v literaturi pojavlja več hipotez,⁴² pri čemer konsenz še ni bil dosežen.

Lahko bi šlo za okras posod.⁴³ Vrhniški lonec, trinožniki in pokrovi so primarno okrašeni s kanelurami in nažlebljenim okrasom. Prisotnost znakov *ante cocturam* na sicer dobro vidnih delih posod kvečjemu kazi estetski videz posod, zato se mi zdi ta hipoteza manj verjetna.

36 Repanšek, Luka, »Venetska pisava in njen vzhodni areal«, v: *Slovenski jezik in njegovi sosedje*, ur. Matej Šekli in Lidija Rezoničnik (Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2019); Marinetti, Anna, »Venetico (Venetic)«, *Palaeohispanica, revista sobre lenguas y culturas de la Hispania antigua* 20 (2020), DOI: 10.36707/palaeohispanica.voi20.374.

37 Eichner, Heiner, Janka Istenič in Milan Lovenjak, »Ein römerzeitliches Keramikgefäß aus Ptuj (Pettau, Poetovio) in Slowenien mit Inschrift in unbekanntem Alphabet und epichorischer (vermutlich keltischer) Sprache«, *Arheološki vestnik* 45 (1994); Repanšek, »Venetska pisava in njen vzhodni areal«.

38 Bischoff, Bernhard, *Latin Palaeography*, 64, fig. 5: I, V, X, Z.

39 Marinetti, »Venetico«, fig. 2: Θ = /t/, i, s, u.

40 Marinetti, »Venetico«, fig. 2: e, v, h.

41 Enako Stifter, »Vernacular Celtic Writing«, 363–367; Schindler–Kaudelka, »Céramiques communes du Magdalensberg«, 202. *Contra* Zeidler, »A Celtic script«, 81–103, ki znake povezuje s t. i. latensko abecedo.

42 Pregled v Zeidler, »A Celtic script«, 76–89.

43 Zeidler, »A Celtic script«, 76–77.

Ni verjetno, da gre za oznake vsebine oziroma funkcije posode,⁴⁴ ker temu nasprotuje velika raznovrstnost oznak na posodju z enako funkcijo, kot so npr. trinožniki (gl. npr. slika 2: 2–6).

Možnost, da gre za številske oznake, povezane s prostornino posod, je bila ovržena, saj se na posodah enake prostornine pojavljajo različne oznake (prim. npr. slika 2: 2, 4). Prav tako se domnevne oznake prostornin ne ujemajo z izračunano prostornino posod.⁴⁵

Lahko bi šlo za številske oznake, povezane z zaporednimi številkami izdelkov ali oznako serije posodja posamezne lončarske delavnice. Tudi ta teza je bila zaradi raznovrstnosti oblik znakov ovržena, in sicer z argumentom, da noben od znanih številčnih sistemov ne potrebuje šestdeset ali več različnih znakov za zapisovanje posameznih števk.⁴⁶

V Navportu se znaki *ante cocturam* pojavijo na 2,2 % grobega kuhinjskega posodja, izdelanega iz enake lončarske mase (slika 1), kar pomeni, da verjetno tudi ni šlo za oznake, ki so bile del kontrole kakovosti.⁴⁷

Verjetno ne gre za apotropejske simbole, ker se znaki ne ujemajo z znanimi latenskimi in rimskimi magičnimi simboli, kot so npr. spirale, triskelioni, svastike, polmeseci, zvezde ipd.⁴⁸

Hipotezo o tem, da bi lahko šlo za lastniške oznake, ki jih je lončar pred žganjem vezal na vnaprej zakupljene posode,⁴⁹ lahko ovržemo, saj se enaki znaki pojavljajo na več sto kilometrov oddaljenih najdiščih (gl. opombo 25 in sliko 5).

Trenutno se zdi najbolj verjetno, da gre za oznake posameznih lončarjev oziroma lončarskih delavnic.⁵⁰ To se sklada s stanjem v Navportu in Emoni,

⁴⁴ Zeidler, »A Celtic script«, 78.

⁴⁵ Zeidler, »A Celtic script«, 78.

⁴⁶ Zeidler, »A Celtic script«, 78.

⁴⁷ Zabehtlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, 132.

⁴⁸ Zeidler, »A Celtic script«, 80.

⁴⁹ Zeidler, »A Celtic script«, 86–89.

⁵⁰ Zabehtlicky–Scheffenegger, »Dreifuss–Schüsseln«, 132; Zeidler, »A Celtic script«, 79–80; Schindler–Kaudelka, »Céramiques communes du Magdalensberg«, 198; Krajšek, »Keramika rimske Celeje«, op. 431.

kjer na osnovi razširjenosti, podobnih receptur lončarskih mas, oblik posod in oblik znakov *ante cocturam* sklepam, da bi lahko vsaj del keramičnega posodja s tovrstnimi oznakami po trgovskih poteh prispel iz južnonoriških lončarskih delavnic.

Sklep

V raziskavi se je pokazala močna povezava (podobne recepture lončarskih mas, ujemanje oblik posodja in določenih znakov *ante cocturam*) med keramičnim gradivom iz severovzhodnega dela Desete italske regije (Navport, Emona) in gradivom iz Norika. To bi lahko kazalo na uvoz vsaj dela grobe kuhinjske keramike (predvsem lečastih trinožnikov in pokrovov z razcepljenim robom) iz večjih južnonoriških lončarskih centrov, predvsem tistih na območju Celeje in Dravske doline. Posodje so po glavni cesti Virunum–Celeja–Emona in/ali čez karavanske prelaze po t. i. gorenjski poti tvorili do kupcev na območju Ljubljanske kotline, kjer sta glavni in največji tržišči v tem obdobju bila Emona in Navport.

Pri znakih *ante cocturam* gre za psevdoabecedne znake. Stanje, izkazano v Navportu in Emoni, govori v prid hipotezi, da gre za oznake posameznih lončarjev oziroma lončarskih delavnic. Teoretično gre torej za enak sistem označevanja izdelkov, kot ga npr. poznamo s sigilatnega posodja⁵¹ in pečatnih oljenk.⁵² Ta raziskovalcem omogoča podrobne študije sistemov proizvodnje, časovnic delovanja posameznih lončarskih mojstrov oziroma lončarskih delavnic in njihovega trgovskega dometa. Nadaljnje analize grobega kuhinjskega posodja z znaki *ante cocturam* bi torej prihodnjim raziskovalcem lahko omogočile podobne poglobljene študije proizvodnje in razmeroma slabo poznane trgovske izmenjave med severovzhodnim delom Desete italske regije in provinco Norik.

⁵¹ Glej npr. Oxe, August, Howard Comfort in Philip Kenrick, *Corpus Vasorum Arretinorum. A catalogue of the signatures, shapes and chronology of Italian Sigillata* (R. Habelt, 2000).

⁵² Glej npr. Buchi, Ezio, *Lucerne del Museo di Aquileia. Vol. 1, Lucerne romane con marchio di fabbrica* (Associazione Nazionale, 1975).

Viri in literatura

- Artner, Wolfgang.** *Die provincialrömischen Gräber von Gleisdorf in der Oststeiermark.* Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte 38–39. Österreichische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, 1994.
- Auer, Martin.** *Municipium Claudium Aguntum. Keramikregionen als Interaktionsräume. Eine westnorische Perspektive.* Ager Aguntinus: historisch–archäologische Forschungen 2. Harrassowitz, 2019.
- Auer, Martin** in Malgorzata Daszkiewicz. »Archaeological expectations and archaeometric results. Some considerations on imported coarse wares and local pottery production in Aguntum, Austria.« V: *Zbornik III. međunarodnog arheološkog kolokvija. Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina na jadranskom prostoru*, ur. Goranka Lipovac Vrkljan, Bartul Šiljeg, Ivana Ožanić Roguljič in Ana Konestra. Zbornik instituta za arheologiju 12. Institut za arheologiju, Muzej grada Crikvenice, 2017.
- Bausovac, Maja.** *Vivas felix: Celeia: arheološko najdišče Osrednja knjižnica Celje.* Celeia antiqua 1. Pokrajinski muzej, 2014.
- Berden, Tina.** »Navport (Vrhnika) – arheološko najdišče Kočevarjev vrt.« Doktorska disertacija, Podiplomska šola ZRC SAZU, 2022.
- Berden, Tina.** »Rimski Navport, lokalno obrtno središče.« *Keria: studia Latina et Graeca* 26, št. 1 (2024): 41–61. DOI: 10.4312/keria.26.1.41-61
- Berden, Tina** in Adrijan Košir. »SEM–EDS Elemental analysis of the pigments from Nauportus.« V: *Adriatlas 4. Produzioni artigianali in area adriatica: manufatti, ateliers e attori (III sec. a. C. – V sec. d. C.)*, ur. Daniela Rigato, Manuela Mongardi in Matthia Vitelli Casella. Ausonius, UN@, 2021. DOI: 10.46608/primaluna8.9782356134073.8
- Berden, Tina,** Katarina Čufar in Jana Horvat. »Selected early imperial contexts from Nauportus: Breg area.« V: *Chronologie und vergleichende Chronologien zum Ausgang der Römischen Republik und zur Frühen Kaiserzeit. Tagungsband des internationalen Kolloquiums anlässlich 70 Jahre Archäologische Ausgrabungen auf dem Magdalensberg: zugleich Festgabe für Eleni Schindler Kaudelka.* Kärntner Museumsschriften 87, ur. Heimo Dolenz in Karl Strobel. Landesmuseum für Kärnten, 2019.
- Bischoff, Bernhard.** *Latin Palaeography: antiquity and the Middle Ages.* Cambridge University Press, 1997.
- Borgers, Barbara** in Martin Auer. »Communities of practice in 2nd–5th century AD pottery production: A case study from south-western Noricum, Austria.« *Journal of Roman Pottery Studies* 20 (2024), 77–92. DOI: 10.2307/jj.10782297.14
- Borgers, Barbara,** Corina Ionescu, Ágnes Gál, Franz Neubauer, Christoph Von Hagke, Martin Auer, Veronika Szilagyi, Zsolt Kasztovszky, Katalin Gméling, Ildikó Harsányi in Lucian Barbu-Tudoran. »Production technology and knowledge transfer of calcite-tempered grey ware bowls from 2nd- to 5th-century CE Noricum (Austria).« *Archaeometry* 65(3) (2022), 480–497. DOI: 10.1111/arcm.12823

- Borgers, Barbara**, Martin Auer, Simon Wagner in Peter Tropper. »Production and Distribution of Greyware Tripod-bowls in the 1st and 2nd centuries AD Noricum (Austria)«. *Open Access Journal of Archaeology & Anthropology* 4(3) (2023): 1–10. DOI: 10.33552/OAJAA.2023.04.000588
- Buchi, Ezio**. *Lucerne del Museo di Aquileia. Vol. 1, Lucerne romane con marchio di fabbrica*. Pubblicazioni dell'Associazione Nazionale per Aquileia. Associazione Nazionale, 1975.
- Čufar, Katarina**, Jana Horvat, Tjaša Tolar, Tina Berden in Maks Merela. »Raziskovalni potencial lesa sodov iz rimskih vodnjakov«. *Les* 68, št. 1 (2019): 47–60. DOI: 10.26614/les-wood.2019.v68n01a05
- Ehrenreich, Sigrid**. »Das Gräberfeld von Katsch in der Steiermark. Neuaufnahme der Funde.« *Fundberichte aus Österreich* 32 (1993): 9–40.
- Eichner, Heiner**, Janka Istenič in Milan Lovenjak. »Ein römerzeitliches Keramikgefäß aus Ptuj (Pettau, Poetovio) in Slowenien mit Inschrift in unbekanntem Alphabet und epichorischer (vermutlich keltischer) Sprache.« *Arheološki vestnik* 45 (1994): 131–142.
- Foerster, Hans** in Thomas Frenz. *Abriss der lateinischen Paläographie*. A. Hiersemann, 2004.
- Hebert, Bernhard**. »Neufunde aus der Steiermark.« *Specimina Nova Dissertationum Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae* VII, Pars Prima (1991): 281–292.
- Horvat, Jana**. *Nauportus (Vrhnika)*. Dela. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede 33. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Inštitut za arheologijo 16. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990.
- Horvat, Jana**. »Skupek keramike iz prve polovice 1. stoletja iz Navporta.« V: *Emona med Akvilejo in Panonijo*, ur. Irena Lazar in Bernarda Županek. Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Univerzitetna založba Annales, 2012.
- Horvat, Jana**. »Roman sites in the high altitude areas of Slovenia.« V: *Le aree montane come frontiere: spazi d'interazione e connettività. Atti del convegno internazionale, Udine, 10–12 dicembre 2009*, ur. Stefano Magnani, Paola Mior in Leonardo Gregoratti. Aracne, 2013.
- Horvat, Jana**. »Nauportus – Vrhnika.« V: *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru*, ur. Jana Horvat, Irena Lazar in Andrej Gaspari. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 40. Založba ZRC, 2020.
- Horvat, Jana** in Milan Sagadin. »Emonsko podeželje.« V: *Emona MM: urbanizacija prostora – nastanek mesta*, ur. Boris Vičič in Bernarda Županek. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017.
- Jablonka, Peter**. *Die Gurina bei Dellach im Gailtal. Siedlung, Handelsplatz und Heiligtum. Aus Forschung und Kunst* 33. Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 2001.
- Krajšek, Jure**. »Keramika rimske Celeje.« Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2015..

- Marinetti, Anna.** »Venetico (Venetic).« *Palaeohispanica, revista sobre lenguas y culturas de la Hispania antigua* 20 (2020), 367–401. DOI: 10.36707/palaeohispanica.v0i20.374
- Mikl-Curk, Iva.** »Sigillata, namizno in kuhinjsko posodje.« V: *Emonski forum*, ur. Ljudmila Plesničar–Gec. Annales Mediterranea. Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006.
- Oxe, August,** Howard Comfort in Philip Kenrick. *Corpus Vasorum Arretinorum. A catalogue of the signatures, shapes and chronology of Italian Sigillata.* Antiquitas 3, Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial-römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums 41. R. Habelt, 2000.
- Petru, Sonja.** *Emonske nekropole (odkrite med leti 1635–1960).* Dissertationes et monographiae. Zveza arheoloških društev Jugoslavije 14. Katalogi in monografije 7. Emona II. Narodni muzej, 1972.
- Pieta, Karol.** »Romischer Import der Spätlatenezeit in der Slowakei.« *Arheološki vestnik* 47 (1996), 183–195.
- Plesničar–Gec, Ljudmila.** *Keramika emonskih nekropol.* Dissertationes et monographiae. Savez arheoloških društev Jugoslavije XX. Mestni muzej, 1977.
- Plesničar–Gec, Ljudmila.** *Starokrščanski center v Emoni.* Katalogi in monografije 21. Emona IV. Narodni muzej, 1983.
- Plesničar–Gec Ljudmila.** *Emonski forum.* Annales Mediterranea. Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče Koper, Inštitut za dediščino Sredozemlja, Založba Annales, 2006.
- Plestenjak, Ana,** Andrej Gaspari in Tina Žerjal. *Celje, Mariborska cesta, III. etapa.* Zbirka Arheologija na avtocestah Slovenije 111. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2023.
- Repanšek, Luka.** »Venetska pisava in njen vzhodni areal.« V: *Slovenski jezik in njegovi sosedje*, ur. Matej Šekli in Lidija Rezoničnik. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 29. Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2019.
- Sagadin, Milan.** »Mengeš v antiki.« *Arheološki vestnik* 46 (1995), 217–245.
- Sagadin, Milan.** »Poselitvena slika rimskega podeželja na Gorenjskem.« *Kranjski zbornik* (1995), 13–22.
- Sagadin, Milan.** »Od Karnija do Kranja: arheološki podatki o razvoju poselitve v antičnem in zgodnjersednjeveškem obdobju.« Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, 2005.
- Schindler–Kaudelka, Eleny.** »Céramiques communes du Magdalensberg: un cas exceptionnel dans le Norique.« V: *Les céramiques communes dans leur contexte régional: faciès de consommation et mode d'approvisionnement*, ur. Cécile Batigne Vallet. Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée 60. Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 2012.
- Schindler–Kaudelka, Eleny** in Susanne Zabehlicky–Scheffenecker. »Die bodenständige Keramik vom Magdalensberg. Ein Anfang.« V: *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauegebiet, vom Ausklang der Latène–Zivilisation*

bis zum 2. Jahrhundert, ur. Jaroslav Tejral, Karol Pieta in Ján Rajtár. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 3. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik, Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, 1995.

Stifter, David. »Vernacular Celtic Writing Traditions in the East–Alpine Region in the Iron–Age Period?« V: *Interpretierte Eisenzeiten. Fallstudien, Methoden, Theorie. Tagungsbeiträge der 3. Linzer Gespräche zur interpretativen Eisenzeitarchäologie*, ur. Raimund Karl in Jutta Leskovar. Herausgegeben vom Oberösterreichischen Landesmuseum, 2009.

Šašel, Jaroslav. »Rimske ceste v Sloveniji (viae publicae).« V: *Arheološka najdišča Slovenije*, ur. Stane Gabrovec, Stanislav Jesse, Peter Petru, Jaroslav Šašel in Franc Truhlar. Državna založba Slovenije, 1975.

Šašel Kos, Marjeta. »Nauportus: antični literarni in epigrafski viri.« V: *Nauportus (Vrhnika)*, ur. Jana Horvat. Dela Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za zgodovinske in družbene vede 33. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Inštitut za arheologijo 16. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1990.

Šašel Kos, Marjeta. *Pre–Roman divinities of the eastern Alps and Adriatic*. Situla: razprave Narodnega muzeja Slovenije 38. Narodni muzej Slovenije, 1999.

Šašel Kos, Marjeta. »Sacred places and epichoric gods in the southeastern Alpine area – some aspects.« V: *Les cultes polythéistes dans l'Adriatique romaine*, ur. Christiane Delplace in Francis Tassaux. Études. Ausonius 4. Ausonius, Diffusion de Bocard, 2000.

Tomaž, Alenka, Irena Lazar in Eleni Schindler Kaudelka. *Ribnica pri Brežicah. Romula, območje Petričev grič*. Arheologija na avtocestah Slovenije 118/3. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2025.

Vičič, Boris. »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15.« *Arheološki vestnik* 44 (1993), 153–201.

Vičič, Boris. »Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32.« *Arheološki vestnik* 45 (1994), 25–80.

Visočnik, Julijana. »Rimljani v Trziču in njegovi okolici.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 68/3 (2020), 337–348.

Zabehlicky–Scheffenegger, Susanne. »Dreifuss–Schüsseln mit Töpfermarken vom Magdalensberg.« *RCRF Acta* 35 (1997), 127–132.

Zeidler, Jürgen. »A Celtic script in the eastern La Tène culture?« *Etudes Celtiques* 35 (2003), 69–132.

Žerjal, Tina. »Obrežje Ljublanice na Prulah (Ljubljana) v avgustejskem obdobju.« V: *Emona MM: urbanizacija prostora – nastanek mesta*, ur. Boris Vičič in Bernarda Županek. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Mestni muzej, Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2017.

Žerjal, Tina. »Nauportus/Vrhnika.« V: *Roman urban landscape: towns and minor settlements from Aquileia to the Danube*, ur. Jana Horvat, Stefan Groh, Karl Strobel in Mateja Belak. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 47. Založba ZRC, 2024.

* Članek je nastal v okviru projekta *Mala naselbina ob veliki cesti – rimski vikus Navport* (Z6–50194), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Za grafične priloge je poskrbela Mateja Belak, Dragotin Valoh je prispeval fotografije (oba ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo), najdbe je zrisala Nataša Grum. Hvala tudi Jani Horvat (ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo), ki je kritično prebrala besedilo in prispevala predloge za izboljšavo.